

Феномен тролінгу як індикатор релігійних трансформацій сучасності

У. П. Севастьянів

Львівський національний університет імені Івана Франка
Corresponding author. E-mail: ulianabaranovska@gmail.com

Paper received 26.01.17; Accepted for publication 05.02.17.

Анотація. Дослідження присвячене проблемі тролінгу релігії у інтернет-середовищі. Автор пропонує розглянути новий підхід до явища тролінгу релігійного сегмента, що не лише відображає кризу духовності людини Постмодерну, а свідчить про пошук індивідом універсальних орієнтирів. Здійснено аналіз таких різновидів мережевої комунікації як флеймінг та холівар, що найчастіше застосовуються для «тролення» релігійних тем. У статті представлено та проаналізовано чотири типи мемів, які тролі найчастіше використовують, щоб спровокувати конфліктну ситуацію.

Ключові слова: релігія, духовність, тролінг, флеймінг, холівар, мемі.

Для постмодерністських тенденцій кінця ХХ ст. – початку ХХІ ст. характерна трансформація духовного світу людини зумовлені тотальним розчаруванням у цивілізаційному прогресі, науковому поступу, у філософських парадигмах, релігійних інститутах. Ця трансформація була спричинена також масштабною інформатизацією суспільства та появою віртуального простору – Інтернету, що призвело до гегемонії віртуального над реальним. Нові комунікаційні можливості, що стали доступні завдяки функціонуванню Інтернету, почали використовувати численні релігійні організації для збереження та розвитку своїх вірувань. Мережевий простір масово наповнюється релігійним контентом: від сторінок у соціальних мережах священників до web-сайтів церков, а Інтернет починають розцінювати як сприятливе середовище для реалізації проповідницької, місіонерської, агітаційної функції релігії. Динамічний розвиток мережевого простору вплинув на активізацію релігійного життя, що відобразилось у появі нових форм мережевої релігійності, таких як віртуальні церкви, онлайн-богослужіння, онлайн-молитви, кібер-ритуали, віртуальні паломництва та ін. Поряд з цим своєрідною конфронтацією до мережевої релігійності стало явище тролінгу релігії.

Стан дослідження теми означений доробками узагальнюючого характеру та тими, в яких визначені певні аспекти проблеми. У сучасному науковому полілозі дослідження явища тролінгу представлені у роботах К.Хардакер, Дж. Донат, Л. Далберга. У розвідках Г. Коулмена, К. Менінга, Н. Дугласа та В. Філіпса тролінг розглядається як субкультура із характерними лінгвістичними і поведінковими прийомами. Тролінг як патологія досліджується у концептуальних стратегіях Е. Бакелса, П. Трапнелла, Д. Паулюса. Російські науковці, такі як Р. Внебращних, Є. Гладченкова, Д. Сударіков, В. Чудінов досліджують тролінг та іншої форми мережевої комунікації в контексті політичної маніпуляції. В українському науковому дискурсі явище тролінгу розглядають, здебільшого, в контексті інтернет-комунікації Е. Верещагін, І. Ксенофонтова, Т. Виноградова, О. Анкудінова. Що ж стосується тролінгу релігії, то ця тема у наукових публікаціях представлена частково, що зумовлює необхідність в аналізі цього явища та його наслідків.

Мета статті – здійснити аналіз явища тролінгу, з акцентом на тролінгу релігійного сегменту мережі.

Однією з ключових особливостей Інтернет-простору вважається анонімність, яку користувач

мережі може використовувати на власний розсуд. Спеціалістів, однак, цікавить не стільки явище анонімності, як феномени, що вона породжує. Англійська дослідниця К. Хардакер проводить аналогії між комунікацією в мережі та перснем Гіга. У праці «Держава» давньогрецький філософ Платон розповідає про пастуха Гіга, який спустився у щілину, що утворилась унаслідок сильної грози в землі, і там побачив мертвого чоловіка, на якому, окрім золотого персня, не було нічого. Хлопець забрав прикрасу і пішов на чергове зібрання пастухів, щоб прозвітувати перед царем про свою отару. «Так ось, коли він сидів серед пастухів, то повернув перстень каменем до долоні, і як тільки це сталося, Гіг став невидимкою, і ті, що сиділи поруч з ним говорили про нього вже як про відсутнього. Він здивувався, намацав знову перстень і повернув його каменем назовні, і трохи повернув, знову став видимим. Помітивши це, він почав пробувати, чи дійсно перстень має таку властивість, і всякий раз виходило, що варто було тільки повернути перстень каменем до долоні, Гіг робився невидимим, коли ж він повертав його каменем назовні – видимим»[3, с.246]. За допомогою персня Гіг проник у королівський двір, звабив царицю, вбив царя Лідії і захопив владу. Цю історію Платон розпочинає фразою: «у людей були б необмежені можливості, робити все, що завгодно, якби у них була така властивість, якою володів Гіг»[3, с.245]. Античний мислитель застерігав, що здатність бути невидимим (анонімним), може змінити моральне обличчя людини, підштовхнути її на жахливі вчинки. Спільність людини ХХІ ст. з античним пастухом у тому, що платонівський герой розглядає перстень як певний імунітет від власних дій, тоді як юзер у віртуальному просторі також переконаний, що анонімність забезпечить йому імунітет від наслідків поведінки у мережі. Науковець К. Хардакер вважає, що «анонімність загострює почуття безкарності і притуплює емпатію стосовно онлайн-колег, що створює ідеальний ґрунт для популярного в останні десятиліття явища – Інтернет-тролінгу»[7, с. 59].

Уперше, в науковому обігу поняття «тролінг» з'явилося завдяки американській дослідниці, експерту в галузі сучасних медіа Дж. Донат, предметом дослідження якої стала «підробка особистості» в мережі Usenet. У її роботі «Ідентичність і вигадка у віртуальній спільноті», що була написана у 1996 р., наведено кілька прикладів тролінгу із конференції у мережі

Usenet. «З моменту оформлення тролінгу у помітне явище, він розцінювався як одна із головних перешкод для формування віртуального співтовариства»[5]. Інтернет-систему Usenet створили в 1980-х роках двоє студентів Університету Дюка. Ця система містила безліч тематичних форумів, де мільйони людей знаходили співбесідників і обговорювали актуальні теми, тому стала сприятливим ґрунтом для появи перших тролів. Сучасні тролі «працюють» на усіх віртуальних комунікаційних майданчиках, де порушуються проблеми, які найбільше цікавлять і хвилюють людей. Над проблемою, яку порушила Дж. Донат продовжив працювати ще один західний дослідник Л. Далберг. Його зацікавив феномен імперсонації або «крадіжка особистості», коли одна людина видає себе за іншу. «Незалежно від того, видає троль себе за реальну людину чи одягає маску вигаданої особи, він підриває цілісність мережевого суспільства, обдурюючи усіх його членів»[5].

Лінгвіст К. Хардакер, була першою хто зробив глобальне дослідження явища тролінгу в Інтернет-системі Usenet. Упродовж дев'яти років вона аналізувала пости в системі і дослідила, що у 2000 записів зустрічається термін «троль». Дослідниця означає «троля як користувача опосередкованої комп'ютером комунікації, який конструює ідентичність включеного у групу учасника, зацікавленого в спілкуванні, але на ділі намагається порушити комунікацію, привести товариство у стан фрустрації і роздратування» [7, с. 67] Стосовно явища тролінгу, то вона пропонує таке визначення: «Тролінг – це навмисне використання агресії, методів ведення в оману/обман та/або маніпуляції при використанні засобів комп'ютерної комунікації з метою створення ситуації, що призводить до розв'язання або посилення конфліктної ситуації, здебільшого, заради забави»[7, с.70]. До прикладу, російський дослідник Роман Внебрачних розуміє під «тролінгом – вид віртуальної комунікації з порушенням етики мережевої взаємодії, що виявляється у вигляді проявів різних форм агресивної, принизливої та образливої поведінки» [1, с.48]. Ці визначення, як і запропоновані вище дослідження, дозволяють розглядати тролінг як негативне явище, агресивний прояв мережевої комунікації для руйнування почуття взаємодовіри у середовищі.

Серед найбільш «протролених» тем у інтернет-середовищі політика, релігія, освіта, економічна сфера та культурна, маргінальні групи та екологічні організації тощо. «Хоча на перший погляд ці мішені здаються зовсім різними, троль вибирає жертву, керуючись загальним принципом – придатністю до експлуатації. Тролі вважають, що нічого в житті не варто сприймати серйозно і тому розцінюють публічні прояви сентиментальності, політичних переконань чи ідеологічної обмеженості як заклики до тролінгу»[5]. Релігія – одна з улюблених тем тролів. Це пов'язано з тим, що люди найчастіше включаються у дискусію на релігійну тематику, і ці суперечки закінчуються взаємними образами. Ще одним фактором, що підштовхує тролів вступати у релігійні суперечки є, здебільшого, низький інтелектуальний рівень співрозмовників. Провокаційні запитання, які ставлять тролі, стосуються догматики, апології релігії, змісту текстів священ-

них книг, наявності чи відсутності Бога як такого. Відповіді юзерів лише засвідчують, що середньостатистичний християнин не знає про свою віру нічого, не ходить до церкви, не відчуває необхідності у прийнятті таїнств і не вважає гнів гріхом, тому він стає легкою мішенню тролів на релігійних форумах або чатах.

Серед існуючих різновидів мережевого хуліганства для троління релігійної тематики найчастіше використовують флеймінг та холівар. Флеймінг (з англ. flame – вогонь, полум'я) – це процес обміну повідомленнями на мережевих майданчиках з великою комунікативною публікою, який ще називають «словесною війною»[2]. Такі суперечки виникають у результаті непорозуміння між флеймером (особа, що займається флеймінгом) і його віртуальним співбесідником, а згодом набувають особистісного характеру, тому відбуваються безвідносно до теми початкової дискусії. Свобода дії та словесна свобода, що є основними характеристиками Інтернету, найбільше імпонують флеймерам, які у віртуальній дискусії послуговуються не логічними доказами чи фактами, а образами у бік свого співбесідника. Під час обговорення тем, що стосуються сакрального, флеймер провокує людину, часто відходить від теми, використовує ненормативну лексику, подекуди, може переслідувати якогось з учасників форуму. Ще одним різновидом мережевої комунікації з негативними конотаціями вважається холівар (з англ. holywar – священна війна, релігійна війна). Під холіварами розуміють суперечки між людьми з діаметрально протилежними переконаннями, які не бажають змінювати свою думку незалежно від приведених аргументів[6]. Під час цих суперечок співрозмовники не приходять до спільного знаменника і коли холівар закінчується кожен залишається при своїх переконаннях. Найбільш відомі мережеві війни між прибічниками різних релігій, наприклад християнами і мусульманами, або християнами і неоязичниками.

Ще одним інструментом у тролінговому арсеналі стали меми – іронічні картинки із словесними коментарями, які тролі використовують для критики, висміювання особи, ситуації, події тощо. Концепцію мемів розробив у 1976 р. британський вчений Р. Докінз для «опису процесу виникнення і розповсюдження культурних артефактів (технологічних інновацій, модних тенденцій, ідей, фраз»[5]. Теоретики в галузі соціальних комунікацій вказують на протиріччя дефініції «мем» та «медіавірус», які у вітчизняному науковому дискурсі ототожнюються. У даному дослідженні термін «мем» буде вживатись виключно як частина культури тролінгу. Р. Мілнер приписує мемам роль «lingua franca», мови-посередника, що об'єднує мережеві групи. Дослідниця тролінгу В. Філіпс вважає, що меми в середовищі тролів становлять цілісну систему значень, а також вони можуть слугувати паролем для учасників групи[5].

Інформаційний простір переповнений різноманітними шок-картинками – мемами, які висміюють явища пов'язані із сучасною релігійною ситуацією. Для більш детального аналізу було виділено 4-ри типи картинок, які характеризують суть самого явища тролінгу релігії.

Jesus is a jerk (з англ. Ісус покидьок): ці меми також відомі під назвою «Ісус мудака» – це серія зображень, на яких Ісус присутній під час буденних занять людей. За основу даних мемів взято картинки, створені у 1987 році американським художником і ревним християнином Ларрі ван Пельтом. Прозріння прийшло до Пельтома у 50 років. Він прокинувся посеред ночі з чітким усвідомленням необхідності створити дану серію картин, ніби то, за бажанням Господа. Серія ілюструє людей, які перебувають у своєму повсякденному середовищі, зайняті побутовими справами, з одним суттєвим доповненням: на всіх зображеннях присутній Ісус, який бере участь у цих рутинних заняттях, підбадьорює зображених на картинках людей. Автори мемів беруть картинки з цієї серії і додають до них несподівані вульгарні дописи від імені Ісуса. Наприклад, Ісус коментує якусь подію в житті людини і потайки сміється з цього, або дає поради, що можуть призвести до негативних наслідків. Немає точної дати, коли з'явилися ранні пародії на картинки Пелта, проте в пошуковій системі Google ключові слова (Asshole Jesus) почали асоціюватись з серією цих картинок у 2004 р., а у 2009 р. зображення можна було знайти, ввівши в пошук слова *Jesus is a jerk* бо *Jesus is a dick*.

«Шах і мат атеїсти»: меми на цю тематику висвітлюють співвідношення науки і релігії, надають докази існування Бога, які є дуже примітивними, смішними. Довготривалі протистояння між релігією і наукою, які розпочалися ще в період Середньовіччя у Європі знайшли відображення у шок-картинках ХХІ століття. На сленгу тролів такі протистояння називають холівари. Причина появи цих мемів пов'язана із інстинктивними проявами учасників групи захистити свої погляди, це стосується як і людей, що об'єдналися навколо ідеї атеїзму, так і тих, хто переконаний, що віра – це єдиний шлях до спасіння. Тролів мемів групи «шах і мат атеїсти» приваблюють з кількох причин: по-перше, у такі суперечки, здебільшого, вступають не надто обізнані в питаннях науки і релігії люди, або ж релігійні фанатики, знання яких про релігію обмежені. По-друге, особи легко піддаються словесним маніпуляціям, стають учасниками дискусії і попадають на «тролів гачок». Даний тип мемів в саркастичній манері висміює релігійний фанатизм та невігластво. Як відомо, релігійні фанатики часто знаходять ознаки божественного провидіння у предметах побуту, хмарах, відблисках на церковному вітражі і т.д. Для них такі опосередковані докази існування божественного начала у світі є вкрай переконливими і у випадку спостереження даних сумнівних феноменів у реальному житті, ці люди впадають у стан релігійної екзальтації. Саме таку екзальтовану сліпу віру і висміює даний тип мемів. Також предметом критики виступають сумнівні у своїй логіці рефлексії на тему доказів існування Бога.

«ПГМ» (православ'я головного мозку): розповсюджений мем, що висміює надмірне захоплення однією із течій християнства – православ'ям. «ПГМ» – це пародія на психологічне захворювання, яке полягає в ураженні головного мозку і в медицині означається як параноя. Вперше термін «православ'я головного мозку» вжив один із блогерів Живого Журналу з нік-

неймом *toflocksley* у вислові «епідемія гострого містичного православ'я головного мозку». Цей вислів чи меми на дану тематику викликають неоднозначні емоції в користувачів Інтернету. Ревні православні християни сприймають його як образу, але найвірогідніше ці меми не покликані ображати чиїсь релігійні переконання, оскільки вони є гумористично-сатиричного характеру. Фразу «православ'я головного мозку» іноді використовують самі православні люди, наприклад дякон Андрій Кураєв, по відношенні до релігійних фанатиків-радикалів. Тролінг «ПГМ» представлений у формі картинок, відео, скріннів з інтернет-листування і чатів зацикленних на релігії осіб, які сакралізують не лише Бога, але й священника, монаха і кожного, хто дотичний до їхнього джерела віри. По суті, такі персонажі самі дискредитують себе і свої релігійні переконання, оскільки подібна заангажованість і викривлені логічно умовиводи дійсно нагадують ознаки психічного захворювання. Основою для мемів групи «ПГМ» стали напади віруючих на людей у футболках з написом «Pussy Riot», мітинги православних християн перед початком концертів рок-гуртів, сутички з гей-демонстрантами та інші види нетерпимості.

Buddy Christ (з англ. Ісус приятель, друг): прототипом для цих мемів стала статуя веселого Ісуса із сатиричного фільму «Догма» режисера Кевіна Сміта, що вийшов у 1999 р. У фільмі веселий Ісус – одна з ключових новацій католицької кампанії «Католицизм вау!», що відбувається з метою відновлення інтересу до католицької церкви, залучення у її лави нових adeptів віри. Католицьке духовенство у фільмі вважає, що зображення розп'яття – головного християнського символу – абсолютно депресивне видовище, тому необхідно змінити основний символ християнської релігії, зробити його більш радісним та оптимістичним. Тому священнослужителі розробило образ радісного і оптимістично налаштованого Ісуса, який у своїй експлікації не наштовхує на думки про страждання і жертву. Новим символом християнства повинна стати статуя Ісуса, який посміхається і підморгує, водночас, вказує на глядачів однією рукою – затиснутою в кулак з піднятим великим пальцем догори (американський жест «клас!»). На мемах із зображенням веселого Христа також додають надписи, різного характеру від «все буде добре» до «ви грішники – смішите мене» або «Ісус каже – закрій рот, погань». Як і у варіанті з мемом «Jesus is a jerk» ці зображення сприяють олюдненню постаті Ісуса, коли він перетворюється на брутального, але усміхнено хлопця, що говорить із сучасними людьми на прийнятному для них жаргоні.

Ці чотири різновиди мемів можна умовно поділити на два блоки: перший блок («шах і мат атеїсти» та «ПГМ») більше стосується православної традиції, яка ближча слов'янським народам, зокрема українцям. У цих мемах висміюється релігійний ригоризм, мракобісся, крайній фанатизм, приклади якого можемо часто спостерігати у християнстві. Основою для мемів групи «ПГМ» стали напади віруючих на людей у футболках з написом «Pussy Riot», мітинги православних християн перед початком концертів рок-гуртів, сутички з гей-демонстрантами та інші види нетерпи-

мости.

Другий блок («Jesus is a jerk» та «Buddy Christ») характерний для західної, американської релігійної ситуацією, де простежуються тенденції спрощення культу, використання демагогії, загравання з публікою. Ісус зображають як «свого чувака», найкращого друг, який завжди поруч. Він стає настільки «своїм», що переймає в людей їхні негативні якості. Ці шок-картинки висміюють надмірне олюднення Ісуса і його культу, доводять до абсурду ідею близькості божественного в житті людини.

Явище тролінгу релігії та поява мемів на сакральну тематику є наслідком спрощення універсальних істин, відображає кризу інституту релігії та спонукає до детального аналізу цієї проблеми. Мотивом появи мемів другого блоку могли слугувати тенденції у сучасній протестантській церковній традиції, а саме спрощення культу та побутове ставлення до релігійних догм, що призвело до спекулювання християнськими істинями. Можливість трактувати ці істини відповідно до потреб людини, зумовить втрату їх сенсу. Мемі на цю тематику заставляють замислитись над тим, що загравання з віруючими шляхом релігійних

спекуляцій та спроб модернізації культу ставлять під загрозу смислове наповнення християнського вчення і пов'язаних з ним ритуалів та дійств.

У дослідженнях на тему тролінгу переважають негативні оцінки цього явища. Серед аргументів «проти» найбільш актуальний – це те, що діяльність тролів суперечить етичним нормам Інтернет-середовища, а також перешкоджає адекватній взаємодії та конструктивному обміну інформацією між мережевими групами. Дослідники називають лицемірство основною характеристикою тролів. Так, тролів можна розглядати як психічно невірнісбалансованих людей, які не мають мети своєї діяльності, окрім задоволення власного еґо. Але можна знайти у діяльності тролів і раціональне зерно, спробу осмислення певних явищ культури. Анонімність тролів не дозволяє прослідкувати чи змінюють вони свої релігійні погляди, однак їхня діяльність знаходить фідбек з боку користувачів Інтернету. Порушені проблеми провокують сучасну людину до рефлексії, критичного осмислення орієнтирів нав'язаних стихійно виникаючими віруваннями, а, відтак, до пошуку власної релігійної ніші.

ЛІТЕРАТУРА

1. Внебрачных Р.А. Троллинг как форма социальной агрессии в виртуальных сообществах / Р.А. Внебрачных // Вестник Удмуртского университета. – №1. – 2012. – с. 48-51.
2. Гладченкова Е., Щербакова Г. Троллинг и флейминг: к определению понятий / Е. Гладченкова, Г. Щербакова. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.lingexpert.ru/conference/langlaw2/gladchenkova_scherbakova.html
3. Платон. Держава / Платон; пер. з давньогрец. Д. Коваль. – К., 2000. – 355 с.
4. Рогозин Д. Четыре эмпирических проекта по изучению троллинга / Д.Рогозин. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://gefter.ru/archive/18384>
5. Филлиппс У. Трололо. Нельзя просто так взять и выпустить книгу про троллинг / У. Филлиппс. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://rutlib.com/book/18835>
6. Чудинов В. А. Троллинг как разновидность молодежного нигилизма / В. А. Чудинов. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://chudinov.ru/trolling/>
7. Claire Hardaker Uh not to be nitpicky but the past tense of drag is dragged, not drug / С. Hardaker // Journal of Language Aggression and Conflict. – 2013. – pp. 58 – 86.

REFERENCES

1. Vnjebrachnyh R.A. Trolling as form of social aggression in the virtual Community / R.A. Vnjebrachnyh // Vistnyk Udmurt University. – №1. – 2012. – P. 48–51.
2. Hladchenkova E. Trolling and fleyming: definitions for concepts / Hladchenkova E., G. Shcherbakova. [Electronic resource]. – Access mode: http://www.lingexpert.ru/conference/langlaw2/gladchenkova_scherbakova.html
3. Plato. Republic / Plato; transl. from Ancient Greek D. Koval. – K., 2000. – 355 с.
4. Rohozin D. Four empirical projects for Study trolling / D. Rohozin. [Electronic resource]. – Access mode: <http://gefter.ru/archive/18384>
5. Phillips W. Trololo. Impossible not simple take a book and published her about trolling / W. Phillips. [Electronic resource]. – Access mode: <http://rutlib.com/book/18835>
6. Chudinov V.A. Trolling as variety youth nihilism / V.A. Chudinov. [Electronic resource]. – Access mode: <http://chudinov.ru/trolling/>

Phenomenon of trolling as an indicator of contemporary religious transformations

U. P. Sevastianiv

Abstract: Study devoted to the problem of religion in trolling the Internet environment. The author proposes to consider a new approach to the phenomenon of trolling religious segment that not only reflects the crisis of postmodern spirituality but shows the universal search of individual landmarks. The analysis of these kinds of network communication as fleyminh and holivar that are often used to "trolennya" religious topics. The article presents and analyzes four types of memes that trolls often used to provoke conflict situation.

Keywords: religion, spirituality, trolling, fleyminh, holivar, memes.

Феномен троллинга как индикатор религиозных трансформаций современности

У. П. Сувастьянив

Аннотация: Исследование посвящено проблеме троллинга религии в Интернет-среде. Автор предлагает рассмотреть новый подход к явлению троллинга религиозного сегмента, что не только отражает кризис духовности человека постмодерна, а свидетельствует о поиске индивидом универсальных ориентиров. Осуществлен анализ таких разновидностей сетевой коммуникации как флейминг и холивар, что чаще всего применяются для «тролнения» религиозных тем. В статье представлены и проанализированы четыре типа мемов, которые тролли чаще всего используют, чтобы спровоцировать конфликтную ситуацию.

Ключевые слова: религия, духовность, троллинг, флейминг, холивар, мемь.